

הצעה לפתרון בחינת הבגרות בהיסטוריה

מועד קיץ תש"ף 2020

(70%)

הפתרון נכתב על ידי

אור עמית ורועי אדחוח

מצוות מורי רשת החינוך אנקורי

המורים שפתרו את הבחינה מחכים לכם פה

www.ankori.co.il/ask

פרק ראשון – בית שני

א. מקור – הממלכה החשמונאית

בעקבות בעיית צפיפות האוכלוסין ביהודה יצאו שליטי בית חשמונאי למסעות כיבושים להרחבת הממלכה. עם התרחבות הממלכה הצטרפה ליהודה אוכלוסייה נוכרית שגרה בשטחים שנכבשו. בעקבות הצטרפות האוכלוסייה הנוכרית לממלכת יהודה היה חשש מפני רוב נוכרי בממלכה, דבר אשר סיכן את אופייה היהודי של ממלכת החשמונאים. על לשמור על צביונה היהודי של ממלכת החשמונאים, השליטים החשמונאים, החל מימיו של יוחנן הורקנוס, החלו לגייר את הנוכרים בשטחים שנכבשו. נוכרים שסירבו להתגייר גורשו מעריהן ומשטח הממלכה.

על פי הקטע, אחד הגורמים שסייעו למימוש מדיניות זו הוא היחס של העמים הנוכרים אל היהדות ואל היהודים. עמים שמים, דוגמת האדומים, היו קרובים יותר במוצאם לעם היהודי, ועל כן נטו לקבל את הגיור בקלות יותר. ניתן לראות זאת במילים: "ביסוד נכונותם של האדומים להתגייר עמדו כנראה כמה עובדות: לא היה מחסום של שפה בינם לבין היהודים, שכן הלשון הארמית הייתה משותפת לאלה וגם לאלה". היהודים והארמים חלקו את השפה הארמית, דבר שקירב ביניהם והקל על קבלת הגיור.

גורם נוסף שסייע למימוש מדיניות זו הוא הרצון המשותף לסלק את השלטון הסלאוקי. הן היהודים והן הנוכרים ביהודה חיו תחת שלטון בית סלאוקוס, נאלצו לשלם מיסים ונוצלו על ידי השלטון. ניתן לראות זאת במילים "ליהודים ולאוכלוסייה השמית בארץ ישראל היה גם אינטרס משותף לסלק את השלטון הסלאוקי ולדחוק את רגלי הפוליס ההלניסטיות...". היהודים ששאפו לעצמאות ולהרחבת הממלכה ביקשו לגרש את השלטון הסלאוקי מהארץ. על כן, הנוכרים השמים ביהודה ראו בשליטים החשמונאים ככאלו שישחררו אותם מעול הסלאוקים, ונטו לקבל יותר בקלות את הגיור.

גורם אחד שעיצב את מימוש מדיניות הגיור הוא ההתנגדות של חלקים באוכלוסייה הנוכרית ביהודה למדיניות הגיור. האוכלוסייה ההלניסטית ביהודה היו רחוקים בתרבותם, דתם ושפתם מהיהדות, וסירבו לתמוך ביהודים במלחמתם נגד השלטון הסלאוקי. במקרים אלה, נאלצו החשמונאים לכבוש ואף להחריב את הערים ההלניסטיות. ניתן לראות זאת במילים: "גם אזרחי ערים הלניסטיות אחרות גילו בהמשך התנגדות עיקשת ליהודים. רובן ככולן נכבשו בכוח, ומקצתן נהרסו עד היסוד ותושביהן גורשו ממקומם". במקרים בהם הייתה התנגדות לגיור, נכבשו הערים והתושבים גורשו מהן.

ב. לאורך שנות שלטונם של מנהיגי בית חשמונאי חל שינוי במעמדו של המנהיג. הורחבו סמכויותיו של המנהיג, והוא הפך ממנהיג צבאי בלבד למלך בעל סמכויות נרחבות. שינוי זה נעשה על מנת להצליח להשתלב כממלכה עצמאית בין ממלכות האזור, שבראשן עמד מלך. על כן היה צורך לשנות את תפקיד המנהיג היהודי. בנוסף, בעקבות התרחבות הממלכה החשמונאית היה צורך להרחיב את סמכויותיו של המנהיג כדי לשלוט באוכלוסייה רבה יותר ובשטח גדול יותר.

דוגמה אחת לשינוי בסמכויות המנהיג היא תקופת שלטונו של שמעון. לאחר שאישר מחדש את קבלת תפקידי הכהן הגדול ושר הצבא מהשלטון הסלאוקי, כינס שמעון אסיפה של "כנסת הגדולה" (כוהנים וראשי העם) כדי לתת לגיטימציה פנים-יהודית לשלטונו והוא מונה לנשיא של ממלכת יהודה. שמעון הפך למושל העם היהודי, אך ללא סמכויות שיפוט וחקיקה. בנוסף, שמעון היה פטור מתשלום מיסים לשלטון היווני, צעד אשר סימל את עצמאותה של ממלכת יהודה.

2. הורדוס "מלך חסות"

א. "מלך חסות" הוא מנהיג שבחרה רומא מתוך האוכלוסייה המקומית, לרוב מנהיג שלא היה מסוגל לשלוט באוכלוסייה בכוחות עצמו. המנהיג הוגדר כ"מלך חסות" רומאי ושלט על השטח שנכבש על ידי רומא עד מותו או עד שהוחלף על ידי הרומאים. למלך החסות ניתנה הסמכות לנהל את ענייני הפנים של המדינה, אך בנושאי חוץ וביטחון הוא היה כפוף לרומא. מלך החסות ונתיניו חויבו בתשלום מיסים לרומא. למלך החסות הותר להחזיק צבא קטן והיה עליו לסייע לצבא הרומאי בעת הצורך.

אחד משיקוליה של רומא למנות מלך חסות ביהודה היה המורכבות של האוכלוסייה ביהודה. האוכלוסייה היהודית ביהודה הייתה זרה לרומאים, והיה חשש לעורר התנגדות לשלטון הרומאי הזר. לשם כך מינו הרומאים מלך חסות ביהודה. מלך החסות בא מן העם והכיר את החברה ומנהגיה. כך במקומות עם אוכלוסייה מורכבת יכלו הרומאים לשמור על השקט.

שיקול נוסף של רומא למנות מלך חסות ביהודה היה המרחק של יהודה מרומא. באמצעות מינוי מלך חסות נאמן שהותר לו להחזיק צבא קטן משלו, יכלה רומא לחסוך בהוצאות הרבות הכרוכות בהחזקת צבא גדול במקומות מרוחקים. בנוסף, מלך החסות היה אחראי על גביית המיסים עבור רומא ולכן לא נאלצה להתעסק בעניין זה.

ב. שלטונו של הורדוס עורר התנגדות בעם היהודי מכמה סיבות. אחת הסיבות הייתה התערבותו של הורדוס בסדרי הכהונה הגדולה. הורדוס היה מלך יהודה אך לא החזיק בתפקיד הכהן הגדול – תפקיד שנשאר בידי בית חשמונאי. במטרה להחליש את כוחם של החשמונאים, מתנגדיו של הורדוס, הוא מינה לתפקיד כוהנים זרים מחוץ ליהודה. כוהנים אלה היו חסרי השפעה וכוח ביהודה ולכן היו תלויים בהורדוס. כך השיג הורדוס שליטה במשרת הכהן הגדול. צעד זה עורר את זעמם של היהודים, שתמכו במשפחת חשמונאי ולא היו מוכנים לקבל כוהן גדול שאינו ממשפחת חשמונאי.

שלטונו של הורדוס עורר התנגדות בקרב היהודים כאשר זה חיסל את משפחת חשמונאי. הורדוס היה מודע לשנאה של העם היהודי כלפיו ולתמיכתו בבית חשמונאי, ולכן ביקש להיות חלק מבית חשמונאי. בהתחלה ניסה הורדוס להתחבב על העם באמצעות נישואין למרים החשמונאית. כאשר הורדוס חש שאהדת העם עדיין נתונה לבית חשמונאי הוא החליט לחסל אותו סופית. הורדוס רצח את רוב בית חשמונאי, כולל מרים ושני בניהם המשותפים.

בנוסף, שלטונו של הורדוס עורר את התנגדותם של היהודים כאשר הורדוס הפגין נאמנות מוחלטת לרומא ולקיסר. הורדוס היה תלוי לחלוטין בחסדי הרומאים כדי להמשיך ולשלוט ביהודה, ולכן תמך במדיניותם ובתרבותם, גם כאשר הדבר פגע באינטרסים של העם היהודי. הורדוס קידם את הפצת התרבות ההלניסטית ביהודה על ידי בניית מקדשים לאלים הרומאיים, חייב את העם להשתתף בטקס פולחן הקיסר ובנה מבנים הלניסטיים רבים דוגמת האמפיתיאטרון וההיפודרום בקיסריה.

3. "המרד הגדול" ותוצאותיו

א. החברה היהודית לא הייתה אחידה בדבר ההחלטה על יציאה למרד נגד רומא. החברה התפלגה לקבוצת מתנגדים ולקבוצת תומכים.

קבוצת המתנגדים ליציאה למרד כללה את הכהונה הגדולה, האצולה היהודית, העשירים וחלק מחכמי הדת. הנימוקים שלהם נגד יציאה למרד היו (על התלמידה להציג שני נימוקים):

- אין אפשרות לניצחון צבאי יהודי על רומא – מדובר בקרב בין שני כוחות לא שקולים: יהודה הקטנה נגד האימפריה הרומית האדירה, כשלרומא יש עדיפות צבאית על יהודה (כוח אדם, נשק, צי מלחמה ויכולת כלכלית).
- חשש מנקמה – חלק ממדיניות רומית מוכרת לדיכוי מרידות גם בארצות אחרות הייתה נקמה והחרבה מוחלטת. לכן היה חשש כי במסגרת הנקמה הרומית תוחרב יהודה, כולל ירושלים ובית המקדש.

- מרד חסר תועלת – היחס העוין של היהודים נוצר עקב מעשי הנציבים. נציבים אלה התחלפו עם השנים ולכן המתנגדים לא ראו טעם למרוד באימפריה הרומית כולה בגלל מעשיו של נציב שנוא אחד או יותר.
- רצון האל – חלק מהמתנגדים למרד טענו כי הצלחתה של רומא וכוחה האדיר הם תוצאה של התוכנית האלוהית, וכי אם האל אפשר לרומא להצליח ולשלוט בעם היהודי, אסור לעם היהודי למרוד בה.
- לעומתם, קבוצת התומכים ביציאה למרד כללה את הקנאים (קבוצות קנאי הדת). הנימוקים שלהם בעד יציאה למרד היו (על התלמיד.ה להציג שני נימוקים):
- אין להשלים עם שלטון זר בארץ ישראל – הקנאים טענו שהשעבוד לרומא אסור על פי התורה, מאחר וליהודים מותר להשתעבד רק לאלוהים. סיסמתם הייתה: "חירות או מוות", כלומר – הם העדיפו להילחם ואף למות מאשר להשתעבד לרומאים.
- נימוק משיחי – על אף עליונותה הצבאית הברורה של רומא, האמינו התומכים במרד כי האל יסייע ליהודים לנצח. הקנאים ראו במלחמה נגד הרומאים את מלחמתו של העם הנבחר בעם עובד אלילים, ששליטיו מבזים את האל ואת מקדשו. לכן היו בטוחים שהאל לא יאפשר לרומאים להחריב את בית המקדש (בית ה').
- חולשתה של רומא – בזמן הוויכוח על המרד הגדול רומא הייתה מצויה בסכסוך קשה עם הממלכה הפרתית באזור יהודה, דבר שהחליש את כוחה הצבאי. בנוסף, מאבקים פנימיים על השליטה ברומא הקשה על האימפריה להגיב למרידות במקומות רחוקים. חלקים מהעם היהודי טענו שזוהי שעת כושר טובה למרוד באימפריה.
- התנהלות השלטון הרומאי – התומכים במרד טענו שהשלטון הרומאי הוא מושחת וכוחני, ונציביו פועלים על מנת להתעשר על חשבון העם ולעשוק אותו. בנוסף, הנציבים הרומאיים תמכו בגלוי באוכלוסייה הנוכרית ביהודה, ולכן טענו כי צריך להפיל שלטון זה.

ב. בשנת 70 לספירה כבשו הרומאים את ירושלים והחריבו את בית המקדש, שהיה מרכז דתי, כלכלי וחברתי עבור היהודים. חורבן הבית הוביל למשבר עמוק בחברה היהודית. נוצרה אווירת ייאוש בעם ותחושת נתק בין העם לאלוהים. התפיסה הייתה שה' יגן על ירושלים ועל בית המקדש, ושהצבא הרומאי יובס בקרב על ירושלים, דבר שלא קרה. בנוסף, בעקבות חורבן בית המקדש נפסקה העלייה לרגל ובוטלה עבודת הקורבנות לה'. העם היהודי נותר ללא דרך לקיים את מצוות היהדות ולעבוד את אלוהים. רבים מהיהודים חשו מבוכה ובלבול לאור היעדרו של בית המקדש, ונהגו במנהגי אבלות, כגון: הימנעות מאכילת בשר והימנעות משתיית יין.

כמו כן, התבטלו מוסדות ההנהגה. משרת הכהן הגדול בוטלה, שכבת הכהונה איבדה מכוחה וכן פוזרה מועצת הסנהדרין. בעקבות אלה העם היהודי נותר ללא הנהגה, ונשקפה סכנה ליציבות החברה היהודית.

פרק ראשון – ערים וקהילות פראג

7. מקור – היחס כלפי היהודים ומעמדם המשפטי

א. העיקרון התיאולוגי רואה ביהודי המושפל הוכחה לאמיתות הנצרות (אנטישמיות שנבעה משנאה דתית, רצח ישו ודחיית הבשורה): הקיום של היהודים בתוך החברה הנוצרית, במעמד נחות, היא עדות חיה לניצחון הנצרות. על פי תפיסה זו יש להביא להתנצרות של היהודים בדרך של שכנוע ולא בכוח. נכונות החברה הנוצרית לסבול בתוכה את היהודים נובעת מן האמונה שבקץ הימים הם יכירו בנצרות.

ב. המעמד המשפטי של היהודים- היהודים זכו לכינוי "עבדי האוצר" / "עבדי המלך". למעמד משפטי זה יתרונות וחסרונות. מצד אחד, היהודים קיבלו הטבות, פריבילגיות/זכויות (הגנה מצד השליט, אוטונומיה קהילתית). אך מצד שני, השליט יכול לעשות ביהודים כרצונו, להחרים את רכושם, לגרש אותם מהעיר, לתת אותם במתנה לשליט אחר ועוד.

היתרונות של המעמד המשפטי של היהודים בעיר הנוצרית בימי הביניים אשר באים לידי ביטוי בקטע, הם:

- הגנה מן השליט עקב מעמדם המשפטי, מפני שהיהודים היו מיעוט דתי זר ונרדף בתוך רוב נוצרי בעיר וגם כי היהודים הייתה קבוצה נפרדת וכלן קיבלה זכויות. בקטע: "שום אדם הנושא משרת כבוד או סמכות תחת שלטוננו המלכותי [...] אל נא ידריך מכאן ואילך את מנוחתם [יטריד אותם] ואל יפגע על ידי מעשי עוול בהזדמנויות כלשהן...".
 - אוטונומיה קהילתית – היהודים קיבלו מהשליט את הפריבילגיה לשפוט את עצמם, כדי שיהיה משפט הוגן על פי ההלכה והמוסר היהודי. רק אם הסכסוך אינו ייפתר בקהילה או המדובר על סכסוך של יהודי עם נוצרי, יתקיים המשפט אצל בישוף העיר. בקטע: "ואם יהיה ליהודים דבר ריב או משפט לשפוט ביניהם לבין עצמם, יוכיחו וישפטו ביניהם השווים להם ולא אחרים. [...] ואם יתעוררו ביניהם או נגדם האשמות או סכסוכים קשים, יובאו הם לפני הבישוף [שליט העיר] למען יושם לכך קץ ידי שיפוטו".
 - אישור עסוק במסחר (במוצרים שונים) ופטור ממיסים – הפריבילגיה הזו אפשרה ליהודים להתפרנס בכבוד גם מחוץ לקהילה היהודית ובכל להעשיר את אוצר המלך (כלכת העיר והמלוכה). בקטע: "הם יהיו רשאים למכור את יינם, את משקאותיהם המעורבים (מדבש ודבלים) ותרופותיהם לנוצרים, וכפי שאמרנו קודם לכן, אף אחד לא יגבה מהם (כסף), סוסים לאנגריא [החרמה], או כל מס ציבור או מס יחיד.
- חיסרון אחד של מעמד זה הוא שמכיוון שהיהודים הם רכוש של המלך/השליט, הוא יכול לעשות בהם כרצונו – להעניק או לבטל פריבילגיות, לגרש אותם מן העיר, למכור אותם לעבדים, להחרים את רכושם או להעניק אותם במתנה לשליט אחר.

8. פראג

- א. גורמים שערכו את התפתחות של העיר פראג עד סוף המאה ה-16:
- התנגשות בין מגמות של ריכוזיות השלטון ובין האינטרסים של אזרחי העיר: פרדיננד הראשון ביטל את איחוד העיר החדשה עם העיר הישנה ואסר על ייסודן של יחידות עירוניות גדולות;
 - מרד המעמדות — תושבי פראג מרדו במלך, ולכן זכויותיהם נפגעו, הם איבדו את האוטונומיה העירונית, הפסידו חלק מרכושם והשפעתם הפוליטית נמוגה.
 - העברת מושב הקיסרות מפראג לוונינה עם מותו של הקיסר פרדיננד הראשון (1564).
 - מתחים בין-דתיים: מרבית האוכלוסייה בעיר לא הייתה קתולית, ואילו השלטון (בית הבסבורג) היה קתולי ושאף להנהיג מדיניות קתולית; תסיסות ומרידות של נאמניו של יאן הוס (האוטרכיסטים) גרמו להרס ולחורבן; הסתה של "האחים הבוהמים" במרד המעמדות (1547); אבדן הסובלנות הדתית ועליית המתח הדתי בסוף המאה ה-16 בעקבות התגבשות "המפלגה הספרדית" שדגלה במדיניות של קונטרה-רפורמציה.
 - מתחים באוניברסיטה של פראג: על רקע שיוך גאוגרפי ולשוני ועל רקע דתי; עזיבת 650 אנשי סגל וסטודנטים את האוניברסיטה וייסוד אוניברסיטה חדשה בגרמניה (לייפציג) בעקבות "הצו של הקונטה הורה" שנתן עדיפות לאומה הצ'כית.
- ב. פועלו של הקיסר (המלך) רודולף ה-2: רודולף ה-2 היה אדם סקרן מאוד. בתקופתו ובהזמנתו מגיעים אל פראג אנשי תרבות רבים כגון: מדענים, אמנים, אינטלקטואלים, הומניסטים ועוד, כדוגמת יוהנס קפלר. בזכות פועלו, תמיכתו וחסותו על אנשי התרבות, פראג חווה פריחה תרבותית, דתית וכלכלית במאה ה-16, היא נחשבת עיר מרכזית באירופה ובסופה של המאה מתגוררים בעיר כחמישים אלף תושבים והבנייה בה מתפתחת באופן מואץ.

9. הקהילה היהודית

- א. תקנות רבנו גרשום מאור הגולה - תקנות אלה נועדו לדאוג לקהילה מן ההיבט החברתי והכלכלי. למשל (התלמיד נדרש להציג שתי תקנות):
- אסור לשאת יותר מאישה אחת / איסור על פוליגמיה (ריבוי בנשים). החשיבות: כדי לשמור על חיי המשפחה, לחזק את מעמד האישה, לצמצם פערים חברתיים, להידמות יותר לחברה הנוצרית (תקנה זו תוקנה לאחר שהתברר כי יהודים ששהו תקופות ממושכות בארצות האסלאם נשאו שם אישה שנייה).

- אסור לגרש אישה בניגוד לרצונה. החשיבות: כדי לשמור על חיי המשפחה ולחזק את מעמד האישה.
 - אסור לקרוא דברים השייכים לאחר ללא רשות (שלא לקרוא מכתבי חברו שלא מדעתו). החשיבות: שמירה על הפרטיות.
 - אסור להזכיר לאנוסים שחזרו ליהדות את עברם. החשיבות: כדי לאפשר ליהודים שכפו עליהם להתנצר לחזור לקהילה וכדי להקל עליהם.
 - ב. אמצעי אכיפה (הענישה) של ההנהגה בקהילות היהודיות באירופה הנוצרית היו:
 - הקהל יכול היה להטיל על אדם יהודי בקהילה קנסות, להכניס למאסר ואף להעניש באמצעות מלקות.
 - הקהל יכול היה להטיל חרם – כלומר, בידוד חברתי של "העברייני" והרחקתו מן הקהילה היהודית). מדובר למעשה על הימנעות מכל קשר עמו (נידוי). נאסר לצרף אותו למניין, להשתדך עמו ואף להביאו לקבר ישראל.
- החרם היה אמצעי אכיפה יעיל בחברה היהודית בימי הביניים. הקהילה הייתה מסגרת כוללת שסיפקה לחבריה את כל הצרכים. בגלל מקומה המרכזי של הקהילה בחיי היהודים בימי הביניים היה עונש החרם אמצעי יעיל ומרתיע. אדם מוחרם היה אדם ללא מסגרת חברתית וכלכלית, נשללו ממנו כל השירותים, הזכויות, ההנאות שהקהילה העניקה לבניה, וכן העזרה ההדדית ושיתוף הפעולה שבין חברי הקהילה. יהודי שהורחק מן הקהילה בחברה של ימי הביניים, נותר ללא מסגרת ונאלץ להתנצר.

פרק שני – לאומיות וציונות

10. מקור – מאפייני התנועה הלאומית

א. ישנם מספר מאפיינים המלכדים את בני אותו הלאום (על התלמיד לבחור שלושה). אחד מהם הוא השפה המשותפת. לכל לאום צריכה להיות שפה אחת משותפת. השפה המשותפת מגבשת ומאחדת את בני הלאום, ומייחדת אותם מבני לאומים אחרים. כל בני הלאום מדברים באותה השפה והיא מעניקה לכל עם זהות לאומית נפרדת שלו וגאוה לאומית. בנוסף השפה המשותפת משמשת ככלי להעברת הרעיונות הלאומיים בין בני הלאום.

מאפיין נוסף הוא התרבות משותפת. התרבות המשותפת של הלאום כוללת עבר משותף, מוצא משותף, מנהגים ומסורות משותפים. התרבות המשותפת מלכדת את הלאום, מבטאת את הערכים המשמעותיים עבור הלאום ומייחדת את הלאום מלאומים אחרים.

את בני הלאום מלכדים גם סמלים משותפים. לכל לאום יש סמלים ייחודיים לו. הסמלים יכולים להיות רשמיים כמו דגל וסמל המדינה, או סמלים שאינם רשמיים (סמלי חגים, תרבות ועוד). הסמלים מלכדים את הלאום, מבטאים את הערכים המשמעותיים עבור הלאום ומייחדים את הלאום מלאומים אחרים.

לבסוף, גם השאיפה לעצמאות במולדת מלכדת את בני הלאום. המולדת היא השטח בו נולד הלאום ובו נוצרה ההיסטוריה של הלאום. בני הלאום רוצים לחזור למולדת ולקיים בה מדינה ריבונית לאומית. שאיפה זו מלכדת את בני הלאום והמולדת מהווה מוקד הזדהות משותף.

בשיר "התקווה" ניתן לראות ביטוי למאפיינים אלה. אחד מהם הוא הסמלים. על פי הכתוב בפתיחת המקור, השיר "התקווה", היה ההמנון הלאומי ביישוב היהודי ובתנועה הציונית מסוף המאה ה-19, ולימים היה להמנון של מדינת ישראל. ההמנון לאומי הוא סמל לערכי הלאום ולשאיפותיו, כך גם השיר "התקווה" הוא אחד מסמליו הלאומיים של העם היהודי.

בנוסף, ניתן לראות ביטוי לשאיפה של בני הלאום לעצמאות במולדת. בשיר "התקווה" מופיעות המילים: "עוד לא אבדה תקוותנו, התקווה בת שנות אלפיים, להיות עם חופשי בארצנו, ארץ ציון וירושלים". מילים אלה מבטאות את שאיפתו ארוכת הימים של העם היהודי לשוב מגלות של אלפיים שנה למולדתו – ארץ ישראל.

ב. בין התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 לבין התנועה הלאומית היהודית בראשית דרכה ישנן מספר נקודות דמיון ומספר נקודות שוני.

אחד מנקודות הדמיון בין התנועות היא היעדים והמטרות של התנועות. התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 שאפו להקים מדינת לאום ריבונית במולדת הלאום, ולייצר ולהפיץ זהות ותודעה לאומיים משותפים לכל בני הלאום. בדומה לכך, גם התנועה הלאומית היהודית שאפה להקמת מדינת לאום ריבונית לעם היהודי. בספרו 'מדינת היהודים' הרצל טען כי היהודים הם עם ולכן גם להם יש זכות למדינה עצמאית משלהם. מאוחר בקונגרס באזל נוסחה תכנית באזל, לפיה על העם להקים בית מולדת בארץ ישראל.

נקודת דמיון נוספת היא מאפייניהם של מנהיגי התנועות הלאומיות. המנהיגים של התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 לרוב היו אנשים משכילים אשר השתייכו למעמד הבורגנות. מעמד זה אפשר להם לבחון את המציאות בה הם חיים, ללא התמודדות עם קשיי היום יום כמו רעב ואבטלה. בנוסף, למנהיגים הייתה אישיות כריזמטית – את סמכותם וכוחם השיגו בזכות יכולתם לסחוף את ההמונים, והציגו את עצמם כמי שפועלים בשם העם ולמענו. כמו כן, למנהיגי התנועות הלאומיות הייתה האמונה שביכולתם לשנות את הסדר החברתי-פוליטי הקיים ולשכנע את ההמונים בכך. בדומה לכך, ניתן לראות כי גם הרצל עונה על המאפיינים של מנהיג לאומי. הרצל נולד למשפחה יהודית מהמעמד הבורגני-משכיל בהונגריה, ולמד באוניברסיטה בווינה משפטים וקיבל תואר דוקטור למשפטים. את הכריזמטיות של הרצל ניתן לראות בהנהגתו את התנועה הציונית. הרצל הצליח לכנס בפעם הראשונה קונגרס ציוני, בו השתתפו נציגים מ-250 קהילות וארגונים ציוניים מרחבי העולם, והפך את התנועה הציונית לתנועה רשמית. להרצל גם היה חזון לגבי שינוי הסדר הקיים. את החזון הזה ניתן למצוא בספרו "מדינת היהודים", ובו הוא מתאר את הבעיה היהודית כבעיה לאומית, ומציע פתרון לכך – הקמת מדינת לאום לעם היהודי, ואף מתאר את האמצעים שיש לנקוט לשם כך.

אחד מנקודות השוני בין התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 לבין התנועה הלאומית היהודית בראשית דרכה הייתה מרכז הפעילות הגיאוגרפי של התנועה. מרבית התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 פעלו במולדתם, ומרבית בני הלאום היו מרוכזים בשטח זה. לעומת זאת, היהודים היו מפוזרים בכל העולם, ללא מרכז גיאוגרפי אחד, והתנועה הציונית פעלה במספר מקומות בעולם במקביל, מה שהקשה מאוד על פעילותה.

11. מקור – המאבק למימוש יעדי הלאומיות

א. היו מספר גורמים שערכו את מימוש המטרות של המאבק הלאומי באיטליה (על התלמיד להסביר שניים). אחד מן הגורמים היה המצב מדיני באיטליה – השלטון האוסטרי שלט בצפון איטליה, ונודע כשלטון חזק. הצבא האוסטרי דיכא בכוח את המהפכות העממיות של התנועה הלאומית.

גורם מעכב נוסף היה כוחה של הכנסייה והתנגדותו של האפיפיור – האפיפיור היה בעל השפעה רבה במדינות קתוליות מחוץ לאיטליה וחשש שאיחודה של איטליה יפחית ממעמדו. לכן התנגד נחרצות לאיחוד איטליה.

עוד גורם מעכב היה הפיצול חברתי-תרבותי באיטליה. איטליה הייתה מפוצלת למדינות רבות. בנוסף, היה פיצול תרבותי וכלכלי בין הדרום והצפון, ופיצול לשוני בין חלקי איטליה השונים. פיצולים אלה הקשו על התנועה הלאומית האיטלקית לגבש זהות לאומית אחת לעם האיטלקי.

ב. בתקופת מלחמת העולם הראשונה, פעל בארץ ישראל ארגון עברי בשם "ניל", שריגלה אחר השלטון והצבא העות'מאני עבור הבריטים. בקרב היישוב היהודי הייתה מחלוקת לגבי פעילותו של "ניל". מצד אחד, היו כאלה שהתנגדו לפעילותה של "ניל" בארץ ישראל. המתנגדים טענו שיש להסגיר את חברי ארגון "ניל" לידי השלטונות העות'מאנים. ניתן לראות עמדה זו בקטע: "יש אומרים, כי מחובת הציבור למוסרם לרשות [השלטונות]...". הציבור היהודי, כנתיני האימפריה העות'מאנית, מחויב להסגיר את מי שפועל נגד העות'מאנים.

אחד מנימוקי המתנגדים היה שפעילותו של ארגון "ניל" נגד השלטון העות'מאני תוביל לנקמה ולפגיעה קשה ביישוב היהודי בארץ ישראל, מצד העות'מאנים. ניתן לראות נימוק זה בקטע: "...מחובת הציבור למוסרם לרשות [לשלטונות] ולהציל את היישוב ואת כבודו". על מנת למנוע פגיעה של השלטון העות'מאני ביישוב היהודי, על היהודים להסגיר את חברי ארגון "ניל".

לעומת המתנגדים, היו אחרים ביישוב היהודי שתמכו בפעילות ארגון "ניל". התומכים בניל טענו כי אסור להסגיר את חברי הארגון לשלטונות העות'מאנים, כי הדבר יוביל להוצאתם להורג ולהפסקת פעילות הארגון. ניתן לראות עמדה זו במילים: "יש אומרים, כי אסור למסור לגרדום [עמוד התלייה] אף מרגלים...". היישוב היהודי צריך למנוע את הסגרתם והוצאתם להורג של חברי ארגון "ניל".

אחד מנימוקי התומכים היה שפעילותו של ארגון ניל"י תסייע לצבא הבריטי לכבוש את ארץ ישראל מידי השלטונות העות'מאנים, שנהגו ביד קשה כלפי היישוב היהודי בארץ. ניתן לראות נימוק זה בקטע: "...ובייחוד אם הריגול נעשה לטובת הצבא, שהכול מצפים לו כאל גואל ומשחרר". הריגול אחרי הצבא העות'מאני נועד לסייע לצבא הבריטי, שאמור לגרש את השלטון העות'מאני האכזר מארץ ישראל.

12. דרכי הפעולה של התנועות הלאומיות

א. התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 פעלו בשתי דרכים עיקריות להגשמת מטרותיהן:

- פעילות פוליטית להקמת מדינת לאום – רוב התנועות הלאומיות התמודדו עם מצב מדיני בעייתי, בו הלאום נשלט על ידי אימפריה גדולה, שלטון זר או שהלאום היה מפוצל במדינות קטנות. התנועות הלאומיות פעלו בדרכים שונות לגיוס ההמונים למאבק עממי נגד השלטונות הזרים. ההמונים יצאו לרחובות וניסו לבצע מהפכות, אך לרוב אלה כשלו. לאחר כישלון המהפכות העממיות, פנו התנועות הלאומיות לעזרה צבאית ומדינית של גורמים פנימיים או של מדינות אחרות נגד השלטונות הזרים.

- טיפוח תודעה לאומית – התנועות הלאומיות הונהגו על ידי קומץ אנשי מעמד הבורגנות, ורוב העם לא היה שותף להן. על מנת לאחד את ההמונים תחת התנועות הלאומיות, פעלו מנהיגיהן לגיבוש זהות לאומית אחת על בסיס התרבות הקיימת. אנשי התנועות הלאומיות אימצו את סמלי התרבות שהיו מוכרים להמונים, והפכו אותם לסמלים לאומיים. את התרבות הלאומית החדשה הפיצו התנועות הלאומיות באמצעות חינוך לאומי, מחקרים היסטוריים להוכחת העבר המשותף של הלאום, מאפייני תרבות לאומיים ועוד.

ב. לפי הרצל, הדרך היחידה לפתור את בעיית היהודים היא פתרון לאומי – הקמת מדינה יהודית בטריטוריה מוסכמת שתקבל אישור בין-לאומי. על מנת להשיג פתרון זה הרצל טען שיש לפעול להשגת צ'רטר (אישור להתיישבות יהודית בארץ משלהם). בספרו 'מדינת היהודים' הרצל לא תיאר היכן יש להקים את מדינת היהודים. לדבריו מטרת הציונות הייתה להציל את העם היהודי ולא לגאול את ארץ ישראל ולכן שאלת המיקום אינה רלוונטית.

אחד הצעדים שעשה הרצל כדי לממש את דרך הפעולה הזאת הייתה לפנות לקייזר הגרמני וילהלם השני. גרמניה הייתה בעלת הברית הקרובה ביותר של הסולטן העות'מאני. הרצל קיווה כי הקייזר הגרמני (וילהלם השני) יוכל לשכנע את הסולטן להעניק את הצ'רטר ליהודים. בנוסף, הרצל העריך את התרבות הגרמנית והאמין כי גרמניה צריכה להיות המעצמה שתסייע לציונות לממש את מטרותיה.

הרצל הציע לקיסר הגרמני מספר דברים. הרצל הציע לסייע לקייזר לצמצם את האנטישמיות בגרמניה. הגירת יהודים מגרמניה למדינה יהודית תצמצם את תופעת האנטישמיות במדינה, והשפעת היהודים על כלכלת גרמניה תצומצם. בנוסף, הרצל הציע להפיץ את התרבות הגרמנית. התיישבות יהודית בארץ ישראל בחסות גרמניה תסייע להפיץ את התרבות הגרמנית במזרח התיכון. לבסוף, הרצל הציע לסייע לעות'מאנים. היהודים שיתיישבו בארץ ישראל יסייעו כלכלית ותרבותית לבעלת בריתה של גרמניה – האימפריה העות'מאנית.

הרצל נפגש מספר פעמים עם הקיסר אך המגעים כשלו. זאת עקב התנגדותם של גורמים אנטישמיים בתוך גרמניה, ורצונו של הקיסר למנוע פגיעה ביחסים בין גרמניה והאימפריה העות'מאנית.

צעד נוסף שעשה הרצל כדי לממש דרך פעולה זאת היה להיפגש עם הסולטן העות'מאני עבד אל חמיד השני. האימפריה העות'מאנית שלטה בארץ ישראל בזמנו של הרצל ולכן רצה להשיג ממנה צ'רטר להתיישבות בארץ ישראל. הרצל הציע לסולטן לגייס סכום כסף עבור כיסוי חובותיה הרבים של האימפריה העות'מאנית. בנוסף, הרצל טען שהתיישבות היהודים בארץ ישראל תחזק את כלכלת האימפריה העות'מאנית, והתיישבות יהודי אירופה בארץ ישראל תפתח אותה מבחינה תרבותית.

תמורת סיוע כספי, הסכים הסולטן שיהודים יתיישבו ברחבי האימפריה כולל ארץ ישראל, אך התנגד להתיישבות לאומית-יהודית מאורגנת. המשא ומתן כשל סופית כאשר הרצל לא הצליח לגייס כספים לכיסוי חובות האימפריה.

13. היישוב היהודי בארץ ישראל בשנים 1882-1914

א. לעליית היהודים לארץ ישראל בשנים 1882-1914 היו מספר סיבות (על התלמיד להציג שלוש):

- אנטישמיות ברוסיה – יהודי רוסיה סבלו מהגבלות אנטישמיות של השלטון, בעיקר בתחום התעסוקה. נוסף על כך האוכלוסייה הרוסית פגעה רבות ביהודים שבשטחה. האנטישמיות הרבה ממנה סבלו היהודים ברוסיה גרמה להם לברוח ממנה וחלקם עלו לארץ ישראל.
- אמונה דתית – יהודים שהגיעו מתימן לארץ ישראל עשו זאת מתוך אמונתם כי הגאולה וביאת המשיח קרובים.
- פרשת אוגנדה ומות הרצל – פרשת אוגנדה פילגה את התנועה הציונית. המתנגדים לתוכנית ביקשו לחזק את מעמדה הבלעדי של ארץ ישראל כיעד להקמת המדינה היהודית על ידי התיישבות בה. בנוסף, בעקבות מותו של הרצל (1904) היה חשש כי התנועה הציונית תתפרק. הרבה יהודים עלו לארץ ישראל במטרה לממש את חזונו הציוני של הרצל ולמנוע את התפרקות התנועה הציונית.

• 'הקול הקורא של ויתקין' – בשנת 1905 פרסם יוסף ויתקין, איש העלייה הראשונה, אגרת שפנתה לצעירים יהודים בגולה. ויתקין קרא לצעירים אלה לעלות לארץ ישראל ולהשתתף בבניית הארץ, אחרת עתיד המפעל הציוני בסכנה. אגרת זו עוררה בקרב אותם צעירים רוח ציונית ורצון לעלות לארץ ישראל, להצלת הרעיון הציוני.

ב. העולים לארץ ישראל ניסו להגשים מספר רעיונות בשנים 1882-1914 (על התלמיד לבחור אחד). אחד מהם היה "כיבוש העבודה". לפי רעיון זה, על מנת שהעם היהודי יוכל לקבל לידי את הריבונות על ארץ ישראל, עליו להתנתק מהרגליו הגלותיים ולהתחיל לעבוד עבודת כפיים בעצמו. זהו חזון 'היהודי החדש' שמעבד את אדמתו בעצמו וחי חיי-פשטות. העולים התקשו להגשים רעיון זה משום שלא היו מורגלים בעבודה חקלאית, וגם לא היו רגילים לאקלים החם של ארץ ישראל. העולים הגיעו לארץ ישראל חסרי ידע חקלאי, ונסינונותיהם לעבוד בעצמם את האדמה עלו בתוהו. בנוסף, העולים הגיעו מאירופה והיו רגילים למזג אוויר קר, והתקשו מאוד לעבוד במזג האוויר החם של ארץ ישראל.

"כיבוש השמירה" – לפי רעיון זה, על היהודים להתנתק מהתלות הגלותית בהגנת השלטונות, שאיכזבה אותם פעם אחר פעם. על היהודים להיות מוכנים לאחוז בנשק, להגן על עצמם ועל מולדתם. העולים התקשו להגשים רעיון זה משום שלא ידעו כיצד לשמור בעצמם. השמירה במושבות התבצעה בתחילת הדרך על ידי ערבים, בדואים וצ'רקסים, שהכירו את השטח ואת התנאים בארץ ישראל, וכן ידעו להשתמש בנשק ולרכוב על סוסים, בעוד שהעולים היו חסרי ידע שכזה ומיומנויות שכאלה. בנוסף, גם כאשר הוקם ארגון השמירה עברית "השומר", פעילותו הופסקה בעת מלחמת העולם הראשונה על ידי השלטונות העות'מאנים.

"החייאת השפה" – לפי רעיון זה, השפה העברית היא שפת הלאום של העם היהודי, ויש לפעול כדי להפוך אותה לשפה שימושית יום-יומית, ולא להשאיר אותה כשפת קודש בלבד. השפה המשותפת היא חלק ממרכיביו הבסיסיים של לאום, ובלי השפה העברית לא תוגשם מטרת הציונות. העולים התקשו להגשים רעיון זה מכמה סיבות. האחת היא חלקים בציבור היהודי-חרדי שהתגורר בארץ ישראל התנגד להפיכת העברית לשפה מדוברת. לטענתם, העברית היא שפת קודש, שנועדה לתפילות ולצרכים דתיים, וכי אין להשתמש בה כ"שפת חול" לענייני יום-יום משום פגיעה בקדושתה. בנוסף, בזמן מלחמת העולם הראשונה השלטונות העות'מאנים בארץ ישראל חייבו את כלל בתי הספר העבריים ללמד טורקית כשפת דיבור, במקום העברית.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

14. מקור – שלטון המנדט הבריטי והיישוב היהודי (בשנים 1945-1947)

א. לאחר מלחמת העולם השנייה, בריטניה סירבה לשנות את מדיניות "הספר הלבן" השלישי שהגבילה את העלייה היהודית לארץ ישראל, למרות זוועות השואה שעבר העם היהודי. בקטע המקור מובאת עמדת נציגי היישוב היהודי בנוגע למדיניות זו. נציגי היישוב טוענים כי מדיניות בריטניה אינה לגיטימית ואינה מוסרית. נציגי היישוב מתנגדים למדיניות זו, ודורשים לבטלה. ניתן לראות זאת במילים: "אנו, החתומים מטה, נציגי היישוב העברית... באים להביע באמצעותך את מחאתנו העמוקה לממשלת הוד מלכותו, בתור ממשלת המנדט על ארץ ישראל, על הפסקת העלייה [...]". נציגי היישוב היהודי פונים למלך אנגליה בדרישה למחות על הגבלת העלייה היהודית לארץ ישראל כתוצאה ממדיניות בריטניה.

אחת מן העובדות ההיסטוריות המובאות בקטע לחיזוק עמדה זו היא ההתגייסות בהתנדבות של אנשי היישוב היהודי לצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם השנייה. היישוב היהודי קיווה כי התנדבותו לשירות בצבא הבריטי בעת המלחמה תוביל להקלה במדיניות העלייה, אך ללא הועיל. ניתן לראות עובדה זו בקטע: "אנו יודעים, כי שירתנו נאמנה את מלחמת החירות של העולם; מיטב בחורינו ובחורותינו הלכו נדבה [התנדבו] אל הצבא הבריטי...". אנשי ונשות היישוב היהודי התנדבו להתגייס לצבא הבריטי בזמן מלחמת העולם השנייה, למרות המדיניות הנוקשה של הבריטים כלפי היישוב היהודי.

עובדה נוספת לחיזוק עמדת מנהיגי היישוב המובאת בקטע היא השמדת העם היהודי בשואה. מיליוני יהודים הושמדו בשואה על ידי הנאצים, ואלו ששרדו ביקשו לעלות לארץ ישראל כדי להגיע לביתם הלאומי, בו ירגישו בטוחים, אך הבריטים סירבו. ניתן לראות עובדה זו במילים: "אנו יודעים, כי בפני שרידי חרב היטלר, אשר אכלה מיליונים מאחינו – נעולים השערים". למרות שבריטניה השתתפה בלחימה נגד הנאצים ובשחרור מחנות הריכוז וההשמדה, והייתה מודעת לסבל היהודים, היא סירבה לאפשר עלייה יהודית חופשית לארץ ישראל.

ב. "תנועת המרי העברי" היא השם שניתן לשיתוף הפעולה הצבאי בין המחתרות העברית בארץ ישראל: "ההגנה", אצ"ל ולח"י, שהחל בסוף נובמבר 1945, נגד המנדט הבריטי. תנועה זו פעלה זמן קצר בלבד (התנועה פורקה כשנה לאחר הקמתה) מכמה סיבות. אחת הסיבות הייתה פיצוץ מלון "המלך דוד". לאחר פיצוץ המלון על ידי האצ"ל בהוראת הנהגת המרי העברי, "ההגנה" והיישוב היהודי התנערו מאחריות על הפעולה וכינו את האצ"ל טרוריסטים. "ההגנה" עברה למאבק לא אלים, שעסק בעיקר בהעפלה ובהתיישבות בארץ ישראל, בעוד שהאצ"ל והלח"י המשיכו במאבק הצבאי ואף הסלימו אותו.

סיבה נוספת הייתה החשש מפני התגובה הבריטית. אחר הפעולות שביצעה תנועת המרי העברי הייתה "ליל הגשרים", בה פוצצו את הגשרים המחברים את ארץ ישראל לשכנותיה. הבריטים הגיבו בחריפות וביצעו את "השבת השחורה", בה הוטל עוצר על כלל היישובים היהודיים, נעצרו חברי מחתרות ואנשי הנהגת היישוב, וכן הוחרמו נשקים. המעצרים המרובים באירוע זה הובילו לחשש של הנהגת היישוב מפני תגובה בריטית חריפה עוד יותר במידה וימשיך המאבק הצבאי נגדם, ולכן הוחלט להפסיק את הפעולות הצבאיות נגד הבריטים.

15. החלטת האו"ם מכ"ט בנובמבר 1947

א. היהודים עשו מספר פעולות דיפלומטיות כדי לגייס מדינות שיתמכו בתוכנית החלוקה שנידונה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947. מנהיגי הישוב היהודי נפגשו עם ראשי מדינות מכל העולם ושכנעו אותם להצביע בעד תכנית החלוקה. בנוסף, יהודי ארצות הברית הפעילו לחץ על הנשיא טרומן כדי להבטיח שיתמוך בישראל בזמן ההצבעה באו"ם. כמו כן, אנשי עסקים יהודים-אמריקאים ניצלו את קשריהם עם ראשי מדינות בעולם ושכנעו אותם להצביע בעד תכנית החלוקה.

לארצות הברית היו מספר אינטרסים לתמוך בתוכנית החלוקה. אחד מהם היה קשור ל"מלחמה הקרה". כיוון שברית המועצות תמכה בהקמת מדינה יהודית, ארצות הברית הייתה חייבת לתמוך גם כן, אחרת האזור היה נופל להשפעה קומוניסטית. ארצות הברית האמינה כי כך תוכל להבטיח את שליטתה במזרח התיכון מבלי להיכנס אליו בצורה ישירה. בנוסף, העם האמריקאי זועזע קשות ממראות השואה ומחנות 'העקורים', וחש שארצות הברית לא עשתה מספיק עבור היהודים. על כן הציבור האמריקאי תמך ברצון של היהודים להקמת מדינה. לבסוף, התנועה הציונית ויהודי ארה"ב הפעילו לחץ פוליטי על הנשיא טרומן לתמוך בהקמת מדינה יהודית.

ב. אחד החסרונות של תכנית החלוקה מנקודת המבט של היישוב היהודי היה שהמדינה היהודית הייתה מופרדת לשלושה גושי התיישבות נפרדים, ללא רצף טריטוריאלי ביניהם. למרות זאת, היו לתוכנית החלוקה יתרונות מנקודת המבט של היישוב היהודי. אחד מהם היה הכרה בינלאומית רחבה בזכותו של העם היהודי למדינה משלו. יתרון נוסף של תכנית החלוקה עבור היהודים היה סיום המנדט הבריטי בארץ ישראל, ויחד איתו גם סיום מדיניות הגבלת העלייה של הספר הלבן. הדבר אפשר עלייה יהודית חופשית לארץ ישראל.

א. בין השלב הראשון של מלחמת העצמאות ובין השלב השני שלה ישנם הבדלים ודברים דומים. אחד ההבדלים בין השלבים מתבטא באופי הלחימה. בשלב הראשון עדיין לא הוקמה מדינת ישראל, והבריטים עדיין שלטו על ארץ ישראל. בשלב זה הייתה מלחמת אזרחים בין היישוב היהודי בארץ ישראל לבין ערביי ארץ ישראל. בשלב השני הבריטים עזבו את הארץ והוקמה מדינת ישראל, על כן המלחמה הפכה למלחמה בין מדינת ישראל למדינות ערב: ירדן, סוריה, לבנון, מצרים ועיראק.

הבדל נוסף הוא בסגנון הלחימה. בשלב הראשון הלחימה הייתה בין מתנדבי המחתרות העבריות: "ההגנה", האצ"ל והלח", לבין כנופיות ערביות ארץ ישראל. בשלב השני הלחימה הייתה בין צבאות סדירים: במדינת ישראל הוקם צה"ל והוחל גיוס חובה, ובצד הערבי הצבאות הסדירים של מדינות ערב פלשו למדינת ישראל.

אחת מנקודות הדמיון בין שני שלבי הלחימה מתבטאת בנחיתותו של הצד היהודי במלחמה. בשלב הראשון היישוב היהודי סבל ממחסור חמור בנשק לעומת ערביי ארץ ישראל שקיבלו נשק ממדינות ערב. בדומה לכך, בשלב השני של המלחמה צה"ל המשיך לסבול ממחסור חמור בנשק, ולחם לבדו מול חמישה צבאות סדירים חמושים.

ב. במהלך השלב השני של מלחמת העצמאות הוקם צה"ל, והיה לכך חשיבות רבה עבור הצד היהודי. הקמת צה"ל אפשרה את החלת 'חוק גיוס חובה' שקבע שבשעת חירום כל אזרח מגיל 18 מחויב להתגייס לצבא – דבר שהיה הכרחי במלחמת העצמאות. בנוסף, הקמת המדינה חייבה לפרק את המחתרות ולהקים כוח צבאי אחד אשר יהיה נתון לשליטת הדרג המדיני. לבסוף, הנהגת הישוב ביקשה להקים צבא מאורגן ומסודר עם דרגות והיררכיה, ולא אוסף של יחידות קטנות מפוזרות כפי שהיו במחתרות, וכך לשפר את רמתו המקצועית של הצבא.

במהלך מלחמת העצמאות, הצטרפו לוחמים מהעדה הדרוזית לצה"ל. הם עשו זאת מכמה סיבות. אחת מהן היא שמדינת ישראל הציעה לדרוזים לחיות כאזרחים שווים במדינה, לצד אזרחי היהודים. בנוסף, ערביי ארץ ישראל פגעו באוכלוסייה הדרוזית במהלך השנים שלפני המלחמה, עקב סירובם של הדרוזים להשתתף בפרעות נגד היישוב היהודי בארץ ישראל. כמו כן, אנשי "ההגנה" יצרו קשרים טובים עם ראשי העדה הדרוזית, ולחצו עליהם שלא לשתף פעולה עם הכוחות הערבים ולהצטרף לכוחות צה"ל.

פרק רביעי – סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

18. מקור – מלחמת יום הכיפורים (1973)

- א. מדינת ישראל הופעתה כאשר פרצה מלחמת יום הכיפורים. על פי הקריקטורה, ניתן לראות את מצבה של ישראל בעקבות ההפתעה. ישראל הייתה במצב של סכנה קיומית, והיה חשש אמיתי כי צבאות סוריה ומצרים יצליחו בפלישתן וכבשו את מדינת ישראל. ניתן לראות זאת בקריקטורה בכך שסביב צווארו של שרוליק מונח חבל תלייה. שרוליק מייצג את מדינת ישראל, והחבל מייצג את סכנת ההכחדה שהציבו צבאות מצרים וסוריה ביום הכיפורים. נראה ששרוליק לא פעל לפני שהונח החבל על צווארו, ונאלץ להיאבק כאשר החבל כבר על צווארו, כמו מדינת ישראל שלא פעלה כדי להתכונן לפלישה, והופתעה כאשר היא החלה. דוגמה נוספת מן הקריקטורה היא שמה של הקריקטורה "תחילת הסוף". הקריקטורה פורסמה עם פרוץ המלחמה ב-8 באוקטובר 1973, ובשמה "תחילת הסוף" מביע דוש את החשש כי ההפתעה שבה התחילה המלחמה תוביל לסופה של מדינת ישראל.
- ב. מלחמת יום הכיפורים השפיעה על מדינת ישראל בכמה תחומים (על התלמיד.ה לבחור שני תחומים, ולהציג שתי דוגמאות בכל אחד מהתחומים):

השפעות בתחום החברתי

- 'ועדת אגרנט' – חודש לאחר המלחמה הוקמה ועידת חקירה ממלכתית לבדיקת מחדלי המלחמה. בראשות הוועדה עמד השופט שמעון אגרנט. הוועדה הטילה את האחריות למחדלי המלחמה על הדרג הצבאי בלבד, ודרשה את התפטרותם של קצינים בכירים כמו הרמטכ"ל דוד אלעזר וראש אמ"ן אלי זעירא. בוועדה זו לא הוגשו מסקנות נגד גולדה מאיר ומשה דיין.
- מחאה ציבורית – המלחמה יצרה זעזוע עמוק בחברה הישראלית. בעקבות מחדלי המלחמה קמו תנועות מחאה רבות, בראשות חיילים שחזרו מהמלחמה. למרות ש-'ועדת אגרנט' לא הגישה מסקנות נגד הדרג המדיני, המחאה הובילה לבסוף להתפטרות ראשת הממשלה גולדה מאיר ושר הביטחון משה דיין.
- 'קייטוב חברתי' בענייני חוץ וביטחון – הוקמה תנועת 'גוש אמונים' שפעלה להתיישבות נרחבת בשטחים כבושים כדי למנוע את החזרתם. מנגד, הוקמה תנועת 'שלום עכשיו' שקראה לווייתור על שטחים לערבים תמורת שלום.

השפעות בתחום הביטחוני

- החלפת הדרג הבכיר – בעקבות מסקנות ועדת אגרנט התפטר הרמטכ"ל ושורה של מפקדים בכירים נוספים. החלפת הדרג הבכיר פגעה ברמתו המקצועית של צה"ל.
- הפקת לקחים מהמלחמה – צה"ל הצטייד בכלי נשק חדשים ומודרניים, דאג למלאי קבוע במחסני החירום, והוחלפה תכנית האימונים והלחימה בהתאם לתורת הלחימה הערבית.
- פגיעה בתחושת הביטחון – במהלך המלחמה התגלתה צמרת צה"ל כחלשה, ואמון הציבור בצבא התערער. הקצונה הבכירה הייתה נתונה מעתה לביקורת רבה יותר.

השפעות בתחום הפוליטי

- שינויים במפה הפוליטית – ועדת אגרנט לא פיטרה את הדרג המדיני, אך ראשת הממשלה ושר הביטחון התפטרו בעקבות המחאה הציבורית. הביקורת הציבורית כלפי ה'מערך' הובילה לעליית 'הליכוד' בראשות מנחם בגין בשנת 1977.
- היחסים עם מצרים – בעקבות השבת הכבוד המצרי במלחמה הגיע נשיא מצרים, סאדאת, לבקר בישראל (1977). מטרת הביקור הייתה להתחיל במשא ומתן בין המדינות. משא ומתן זה הסתיים עם חתימת הסכם השלום בין ישראל למצרים ב-1979.
- תלות דיפלומטית של ישראל בארה"ב – תוצאות המלחמה והתערבותה של ארצות הברית בהסכמי הפרדת הכוחות הגבירו את התלות של ישראל בארה"ב בזירה הבינלאומית. ארה"ב הפכה למתווכת בין ישראל ומצרים.

השפעות בתחום הכלכלי

- משבר כלכלי – בעקבות גיוס המילואים הממושך משק העבודה הושבת. מדינות ערב סירבו למכור נפט למערב שתמך בישראל ולכן מחירי הנפט עלו, כמו גם מחירי החשמל, הדלק וכו'. על מנת להתמודד עם הוצאות המלחמה הממשלה הטילה מיסים על האזרחים. מצב זה הוביל לקיפאון ולאינפלציה (ירידת ערך המטבע) במשק הישראלי, ולקח שנים רבות להתאושש ממשבר זה.
- תלות כלכלית של ישראל בארה"ב – אובדן הנשק והנזק הכלכלי הכבד של המלחמה הגבירו את התלות הישראלית בסיוע צבאי וכלכלי מצד ארה"ב.

19. דה קולוניזציה; גורל היהודי בארצות האסלאם

א. תהליך הדה-קולוניזציה החל בשנת 1945 והסתיים בתחילת שנות ה-60. תהליך זה התרחש בעיקר במזרח התיכון ובצפון אפריקה. תהליך הדה-קולוניזציה הביא בהדרגה לסיום שליטת מדינות אירופה על המושבות הקולוניאליות וניצולן, ולהקמת מדינות עצמאיות בארצות אלו.

לתהליך הדה-קולוניזציה היו מספר מאפיינים.

- הדרגתיות – הדה הקולוניזציה התאפיין בתהליך שחרור מתמשך ולא מלחמת שחרור חד-פעמית, עקב התנגדות מדינות אירופה. רעיונות השחרור נוסחו בהתחלה על ידי מנהיגים לאומיים, ולאחר מכן הופצו לשאר העם. לאחר שגויסה תמיכה עממית, יצאו העמים הנשלטים למאבק ממושך על עצמאות.
- המזרח התיכון הקדים את צפון אפריקה – עמי המזרח התיכון החלו את התהליך בין שתי מלחמות העולם וחלקם גם השיגו עצמאות לפני מלחמת העולם השנייה. לעומת זאת, בצפון אפריקה החל התהליך רק לאחר מלחמת העולם השנייה ולכן בצפון אפריקה העמים זכו בעצמאות רק בשנות ה-50 וה-60. ההבדל נבע משיטת השלטון השונה – שיטת המנדטים במזרח התיכון, אשר מראש הייתה אמורה להכין את העמים לעצמאות. זאת אל מול שיטת הקולוניות שהונהגה בצפון אפריקה, אשר שללה עצמאות מעמי האזור.

ב. מלבד תהליך הדה-קולוניזציה, היו מספר גורמים שהשפיעו על גורל היהודים בארצות האסלאם מסוף שנות ה-40:

- הקמת מדינת ישראל ומלחמת העצמאות – ככל שהחריף המאבק בין היהודים והערבים בארץ ישראל, הורע המצב של היהודים בארצות האסלאם, ורבו הפגיעות בהם. הקמת מדינת ישראל השפיעה בצורה שונה על היהודים במדינות השונות. במדינות שהשתתפו בלחימה (מצרים), ההשפעה הייתה ישירה וקשה על מצב היהודים. לעומת זאת, במדינות שלא לחמו נגד ישראל (תימן) הורגשה השפעת המלחמה, אך בעוצמה פחותה. הליגה הערבית (ארגון הגג של מדינות ערב) השתמשה בשנאה לישראל וליהודים כגורם מאחד של העולם הערבי. מגמה זו התחזקה במהלך מלחמת העצמאות, והיה איחוד כלל-ערבי נגד הישות הציונית. ניתן לראות את ההשפעה של גורם זה על גורל יהודי עיראק. עם הקמת מדינת ישראל, המשטר העיראקי החל לרדוף אזרחים יהודים באשמת פעילות ציונית שהייתה לא חוקית. על יהודי עיראק הוטלו הגבלות שונות כמו: איסור כניסה לבתי ספר, לבתי חולים ועוד. כל יהודי שביקש לעלות לישראל הסתכן בעונש מוות. עיראק הייתה חברה בליגה הערבית והתנגדה לתוכנית החלוקה של האו"ם, ואף סייעה לפלסטינים כשהצטרפה למלחמת העצמאות ב-1948.

- 'חיסול גלויות' – ממשלת ישראל תפסה את מדינת ישראל כמרכז העולם היהודי ועל כן היא האחראית לגורל היהודים בעולם כולו. ההמשלה הכירה במצבם הביטחוני של יהודי ארצות האסלאם שהלך והתערער וסיכן את קיומם. ממשלת ישראל נקטה במדיניות שכונתה 'חיסול גלויות' – העלאת קהילות יהודיות שלמות למדינת ישראל. ניתן לראות את ההשפעה של מדיניות 'חיסול גלויות' על גורל יהודי עיראק. בשנת 1950 נחקק בעיראק 'חוק הוויתור על הנתינות', שאפשר ליהודים לצאת מעיראק בתנאי שיוותרו על אזרחותם העיראקית ועל כל רכושם. עקב כך ממשלת ישראל החלה במבצע להעלאת יהודי עיראק – 'מבצע עזרא ונחמיה'. ממשלת ישראל שכרה את שירותיה של חברת תעופה אמריקאית שהטיסה את היהודים מבגדד לקפריסין ומשם לישראל. מאוחר יותר החלו טיסות ישירות מבגדד ללוד.

20. עלייה וקליטה במדינת ישראל

- א. לעלייה של יהודים למדינת ישראל מאירופה בשנות החמישים היו מספר סיבות:
- מדינת ישראל כבית – המדינה החדשה נתפשה כתחליף להרס והחורבן של אירופה אחרי מלחמת העולם השנייה והשואה. מרבית העולים היו ניצולי שואה. אירופה הייתה "בית קברות" למשפחות היהודים, והעולים שהיו השורדים האחרונים במשפחתם ('נצר אחרון') ביקשו להתרחק מן הזוועות.
- אנטישמיות – גם לאחר השואה המשיכה הפגיעה ביהודים, והאנטישמיות לא נעלמה. יהודי אירופה הבינו כי האנטישמיות לא תיעלם, וישראל היא המקלט הבטוח. לעליית היהודים מארצות האסלאם בתקופה זו יש סיבות אחרות:
- הקמת מדינת ישראל – הקמת המדינה היהודית גרמה לרבים להאמין כי המשיח עתיד לבוא. לצד השמחה, מלחמת העצמאות מול מדינות ערב הובילה להחרפת הסכסוך מול העולם הערבי כולו. בעקבות כך הוחרף היחס העוין כלפי יהודי ארצות האסלאם, והם איבדו את ביטחונם האישי.
- תהליך הדד-קולוניזציה – היהודים בארצות האסלאם זוהו עם השלטון הקולוניאלי. כאשר החל המאבק לעצמאות מדינות האסלאם, היהודים זוהו כאויבי הלאום ונרדפו. בנוסף, ה'ליגה הערבית' איחדה את העולם הערבי נגד הישות הציונית והיהודים.

ב. ישנו ויכוח האם מדיניות "כור ההיתוך" תרמה להתגבשות חברה חדשה ומלוכדת במדינת ישראל, ואחרים טוענים כי מדיניות זו יצרה פערים ומתחים בחברה הישראלית. לדעתי, מדיניות "כור ההיתוך" יצרה פערים ומתחים בחברה הישראלית. מדיניות זו ביקשה ליצור תרבות עברית חדשה, שלפיה העולים יתאימו את עצמם ללאום הישראלי החדש. לפי תפיסה זו ניסתה המדינה ליצור זהות ישראלית חדשה – דמות 'הצבר': הישראלי החזק המגן על מולדתו, עובד בעבודת כפיים, בעל תרבות מערבית ששם את החברה לפני צרכיו האישיים. בפועל, דמות 'הצבר' הדגישה יותר תרבות מערבית-אירופית, ולא נתנה מקום לזהויות אחרות. העולים נאלצו לשנות את שמותיהם לשמות "צבריים" יותר, לוותר על לבושם המסורתי וללמוד עברית.

ניתן לראות ביטוי חזק למתחים ופערים בחרה הישראלית עקב "כור ההיתוך" באירועי ואדי סאליב. שכונת ואדי סאליב בחיפה הייתה שכונה ערבית שננטשה במלחמת העצמאות. בשכונה גרו כ-15,000 תושבים, רובם יוצאי מרוקו. תנאי המחיה והפרנסה בשכונה היו קשים, בעיקר ביחס לשכונת הדר הסמוכה והמבוססת. ביולי 1959 פרץ סכסוך בבית קפה בשכונה. בעל בית הקפה קרא למשטרה. המשטרה הגיעה והשתמשה בכוח על מנת להפריד בסכסוך. תוך השימוש בכוח ירו השוטרים בתושב השכונה, עקיבא אלקריף, שלטענתם התנגד למעצר. אלקריף נלקח לבית החולים עם פצעים קלים, אך פרצה שמועה כי הוא נפטר. שמועת כזב זו הובילה להפגנות של תושבי השכונה, בראשות דוד בן הרוש, נגד המשטרה. באותו הלילה המפגינים הגיעו לתחנת המשטרה המקומית, שם מפקד התחנה הבטיח להם כי אלקריף בחיים, וכי השוטר היורה ייחקר ויענש. הדבר לא שכנע את המפגינים, ולמחרת ההפגנה הפכה למהומה אלימה – מכוניות הועלו באש, חנויות נבזזו ושוטרים ואזרחים רבים נפצעו. ההפגנות התפשטו לכל רחבי הארץ, בעיקר ליישובים בהם היה ריכוז גדול של יוצאי מרוקו, כמו באר שבע וטבריה. התגובות בישראל למהומות היו שונות. חלק מהציבור טען כי הציבור המרוקאי הוא אלים, ולא עושה דבר לשיפור מצבו. חלק טענו כי אכן מדובר בציבור שסובל מאפליה וקיפוח. הממשלה מינתה ועדה לחקר האירועים. הוועדה בדקה את תפקודה של המשטרה באירוע וכן את התנהגות המפגינים. בן הרוש, שנעצר עוד קודם לכן, העיד בפני הוועדה על המצב בשכונה. הוועדה קבעה כי עולי צפון אפריקה לא הופלו לרעה במהלך אירועי ואדי סאליב, אך קבעה כי יש לגלות ערנות רבה יותר למצוקותיהם ולתנאי החיים שלהם. כמו כן נקבע כי תפקודה של המשטרה היה תקין במהלך האירוע.